

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14862402>

ALISHER NAVOIY FALSAFIY MEROSINING MA'NAVIY TARAQQIYOTNI TA'MINLASHDAGI ROLI

Quchqorova Shahodat Ro'ziyevna

O'zbek tili va adabiyoti rus tili va ingliz tili

kafedrası o'qituvchisi

Email: quchqorova.shahodat@bsmi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiyning qarashicha adolatli jamiyatni falsafiy tafakkurga ega, yuksak fazilatli, ma'naviy insonlargina barpo etishlari mumkin. Shuning uchun ham u inson ma'naviyatini yuksaltirish asosida fozil jamiyat qurish g'oyalari haqida bag'shlanadi.

Kalit so'zlar: falsafiy tafakkur, jamiyat, inson, tarix, qadimiy, mentalitet, falsafa, ma'naviyat, buyuk mutafakkir, goya, ma'naviy qadriyat.

Annotation: According to Alisher Navoi, a just society can be built only by people with philosophical thinking, high morals and spirituality. That is why it is devoted to the idea of building a prosperous society based on the development of human spirituality.

Keywords: philosophical thinking, society, man, history, antiquity, mentality, philosophy, spirituality, great thinker, ideology, spiritual value.

XXI asr boshida hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi, axborot oqimining kuchayishi avtoritet – nufuzli manbalarning yangicha ma'no kasb etib, turli o'rinishlarda namoyon bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Jamiyatimiz yoshlari faqat o'quv dargohlaridagina emas, OAV, Internet orqali ham rang-barang axborot va

a'lumotlarni olmoqdalar. Ular bilim olishlari uchun foydali, zarur ma'lumotlarni qabul qilish bilan bir qatorda ma'naviyqadriyatlarimizga qarshi yo'naltirilgan axborotlarga ham duch kelmoqdalar.

Islahotlarni mohiyatini tahlil qiladigan bo'lsak, bugun yoshlar tarbiyasi va komil inson masalasida yangicha yondoshuvni yo'lga qo'yilganligiga guvoh bo'lamiz. Bu ta'lim-tarbiya tizimining uyg'unligi, ularni bir-biri bilan uzviy bog'liqligidadir. Ayni vaqtda ma'naviy kamolot ko'plab muammolarni bartaraf etishning kaliti sifatida maydonga chiqmoqda. Buni biz tarixiy, falsafiy va axloqiy merosimizni chuqur o'rganish orqali ham bilishimiz mumkin. Tarixiy adabiyotlarimizning aksariyatida jamiyat taraqqiyoti komil insonlar bilan belgilanishi aks etgan. Shu nuqati nazardan qaraganimizda komil insonlarni, barkamol avlodni tarbiyalash jamiyatimiz oldidagi muhim va dolzarb vazifa ekanligiga yana bir bor iqror bo'lamiz. Bu borada prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlari dolzarb ahamiyatga ega: "Oldimizga qo'ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai bo'ladigan milliy g'oyani rivojlantirishimiz zarur.

Xususan, milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim. O'tmishga berilgan baho albatta xolisona, eng muhimi, turli mafkuraviy qarashlardan xoli bo'lishi zarur." Ijtimoiy hayotning globallashtirilib, madaniyatlar, sivilizatsiyalar o'rtasidagi muloqot tobora intensivlashib borayotgan hozirgi davrda, milliy o'zlik va milliy g'ururni yo'qotmaslikning muhim sharti, o'z milliy madaniyatimiz qadriyatlarini bilish, anglash, rivojlantirishdan iborat. O'rta asrlarda islom falsafasi shakllanishi va rivojlanishida, nafaqat diniy ilmlarning, balki dunyoviy ilmlarning rivojlanishida Sharq mutafakkirlarining, xususan yurtimizda yetishib chiqqan ulug'allomalarimizning xizmatlari beqiyosdir. Asrlar davomida jahon falsafasi, xususan Sharq falsafasi qadriyatlari asosida yoshlarda falsafiy mushohada, tafakkur etish ko'nikmalarini shakllantirishni uzluksiz ta'lim tizimiga kiritish, nazarimizda, milliy

mentalitetimizning milliy taraqqiyot g'oyasi asosida yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Chunki, aynan Sharq falsafasida qadimdan tabiat va insoniyatning o'zaro uyg'unligi (daosizm), inson tabiatning bir bo'lagi, shu bilan birga gultojisi ekanligi (Forobiy, Ibn Sino, A.Navoiy va boshqalar), ma'naviy komil insonlar, shuningdek, inson va tabiat o'rtasidagi barqaror munosabatlarni ta'minlovchi buyuk qadriyat (buddaviylik, tasavvuf), axloq, nafosat, insonparvarlik, vazminlik, bag'rikenglik, mutanosiblik (garmoniya) kabi qadriyatlarning o'zaro uzviy aloqadorligi, inson va jamiyatning barqaror rivojini ta'minlovchi muhim omillar ekanligi, olamni bilish va ilm olishni – insonni baxt-saodatga yetaklovchi asosiy yo'l, deb qarash, Sharqda xususan, musulmon Sharqida haqiqatni izlab topishga harakat qilgan barcha falsafiy ta'limotlarga, shu jumladan, Kalom, Sharq peripatetizmi, tasavvufga xos bo'lgan.

Ana shunday allomalardan Alisher Navoiyning adolatli va fozil jamiyat qurishga bag'ishlangan falsafiy qarashlarini batafsil o'rganish, ularning natijalari va xulosalarini hozirgi kuchli jamiyat qurish islohotlariga nisbatan tadbiriq etilishiga muhim ahamiyat berish biz qurmoqchi bo'lgan fuqarolik jamiyatining o'ziga xos milliylik asosida rivojlanishini belgilab beradi. Islom Karimov Alisher Navoiy nomiga qo'yidagi ta'rifni bergan edi: “Agar bu ulug' zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir.”

Alisher Navoiyning qarashicha adolatli jamiyatni falsafiy tafakkurga ega, yuksak fazilatli, ma'naviy insonlarga barpo etishlari mumkin. Shuning uchun ham u inson ma'naviyatini yuksaltirish asosida fozil jamiyat qurish g'oyalarini ilgari suradi. Alisher Navoiy insoniyatni ikki toifaga bo'lib, “ahli ma'ni” va “ahli suvrat”dan iborat deb ko'rsatadi.

Ahli ma'ni guruhida zinhor,

Hech xor aylama gadolig'din.

Kim bularg'a gadolig' ortig'dir,

Ahli suratga podsholig'din

Navoiyning fikricha, “Ahli suvrat”ga mansub kishilar insoniy munosabatlarning faqat shaklu-shamoyiliga muhim e’tibor beradilar. Ularga viqorli bo’lish, kibrlanish, zebu ziynatga berilish, o’zgalarga zulm o’tkazishdan huzurlanish mansubdir. Bu toifadagi kishilar kuchlilar oldida qul, ojizlar uchun zulmkor. Ular maslaksizliklari uchun faqat bugungi kun huzur-xalovati bilan yashaydilar, bu bilan u dunyolarini kuydiradilar “Suvrat ahli” diniy amallarni ham faqat qo’rquv va u dunyodagi moddiy lazzatlanish ilinjida bajaradilar. Bunday insonlar faqat johil jamiyatni hush ko’radilar “Ahli ma’ni” yuksak tafakkur sohiblari. Ularning ma’niligi shundaki, bu toifa insonlar uchun aql idrokli bo’lish, turli munosabatlarning mohiyat va mazmunini anglash xosdir. Bu kabi insonlar o’z ehtiyoj va manfaatlarini o’zgalariniki bilan uyg’unlashgan holda idrok qiladilar. Jamiyat va xalq uchun xizmat qilish va yashashdan lazzatlanadilar. Bu toifaga mansub bo’lish uchun inson erkin, dovyurak, haqiqatparvar, burch va ma’suliyatni his etuvchi, kamtar, kuch va tazyiq ishlatishdan holi, xalq va din uchun fidoiy, imonli, hayoli, o’zga insonlar uchun hamdard, har qanday zulmga qarshi bora oladigan, adolat oldida har qanday boylik, izzat nafs va manfaatlardan kecha oladigan, o’z fikriga ega bo’lishi lozim. Ko’rinib turibdiki, “ahli ma’ni”ga mansub bo’lish, ya’ni yuksak ma’naviyat sohibi bo’lish insonning eng oliy orzusidir. Alisher Navoiyning bu talqinini anglagan har bir inson uchun ma’naviyat bu inson mazmuni mohiyatidir. Dunyodagi barcha insoniyatni jamiyat sifatida yashab turishini ta’minlovchi qudratli tutqinlar ham, insoniy rivojlanish yoki umuman sivilizatsiyaga erishuv, uni barqaror ushlab va yanada takomillashtiruvchi beqiyos va hadsiz kuch ham ma’naviyatdir. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida jamiyatdagi barcha toifa va tabaqalarda uchrab turadigan fazilat va qusurlarni o’zaro qiyosiy solishtirish asosida o’zining falsafiy qarashlarini ilgari suradi. Bunda u kishilarni, ayniqsa yoshlarni ogohlikka, hayotda o’rnak sifatida kimga ergashish masalasida adashmaslikka chaqirib, o’zining boy hayotiy tajribasiga asoslangan qimmatli pand-nasihatlarni bayon qiladi. Mutafakkirning ushbu asarida nomunosib noiblarning ayrim qusurlarini haqida quyidagi fikrlarni aytib o’tadi: “Yolg’onchi va niyati buzuq noib huddi

Musaylama kazzob(yolgʻonchi, paygʻambarlik daʼvosini qilgan kishi)ga ergashganlar guruhidandir. Uning shoh haqidagi daʼvolari ham yolgʻonidir. Yolgʻon davo qilishiga sabab, uning dunyoga xirsqoʻyganidir. Bir narsa oladigan boʻlsa, chin oʻrniga yolgʻon soʻzlaydi. Shu bois yolgʻon turganda chin soʻzlamogʻi amri maholdir va pora olishda oʻzga soʻz aytadi, koʻnglida esa boshqa soʻz turadi. Soʻzi bilan ishi bir boʻlmagan noibning shoh (saltanat) eshigidan daf boʻlgani yaxshidir. Alisher Navoiyning ushbu fikrlari bunday toifalarning yolgʻonchilik, ochkoʻzlik, taʼmagirlik, poraxoʻlik kabi illatlariga nisbatan kishilarda nafrat qoʻzgʻatib, insonlarni ezgu fazilatlar sohibi boʻlishga hamda yomon feʼl-atvor egalarini insofdiyonatga daʼvat etadi. Navoiyning yasovul guruhi toʻgʻrisidagi mushohadalarida aynan komillik va zolimlik darajalari oʻzaro qiyosiy solishtiruv asosida aniq va loʻnda qilib taʼriflanadi. Xususan, unda – “Yasovul shunday odamki, u mazlumni zolimning zulmidan qutqargay. Ammo qilgan xizmati uchun ortiqcha haq talab qilsa, u zolimning zulmiga kattakon sherikdir. Agar qilgan xizmatiga yarasha haq olsa, u ota merosi va na suti kabi haloldir. Agar olgan haqi xizmatidan kam boʻlsa, bu uning mard va muruvvatligiga dalolatdir. Agar astoydil ishni bitirsa-yu, oʻz haqini olmasa, bunday kishini haqiqiy avliyo, desa boʻladi. Koʻp eranlar bunday ishni oʻzlariga shior qilib olganlar va shu odat bilan asl maqsadlariga yetganlar (eranlar – ahli suluklar yoki ahli tariqatlar; komil insonlar).” Navoiyining yuqoridagi falsafiy qarashlari kishilarni mushohadaga chorlab, hayotda ularni toʻgʻri yoʻlni tanlab olishiga, oʻz oʻzini tashkillashtirish orqali insonni takomillashuviga xizmat qiladi. Alisher Navoiy talqinida insonning komillik darajasi kishilarning oʻzgalarga koʻrsatayotgan yordami, tegayotgan foydasi va xizmatining koʻlamiga bogʻliqligi taʼkidlanadi.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, jahon tamadduniga ulkan xissa qoʻshgan buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning asarlarida zikr etilgan koʻpgina fikr-mulohazalar, eʼtiborli gʻoyalar maʼnaviy qadriyatlarimizga boʻlgan yangicha munosabatning kamoltoptirishga, ularni chuqur oʻrganish va kezi kelganda ulardan samarali foydalanishmustaqil Oʻzbekistonimiz maʼnaviy salohiyatining yuksalishi va buyuk kelajagimizning asl bunyodkorlarini maʼnaviy-axloqiy barkamol insonlar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

- Karimov I A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. 47 b.
- O'rinboyev A. Ma'naviyat – millatning kuch-qudrati. –T.: 2006. 3 b
- Qirg'izboyev M. Ma'naviyat, ma'rifat, mafkura. // Muloqot, 2000. №1. 13-15 b.